

The Ideal Woman in the Mirror of *Nāmeḥ-ye Bānvān*: The Discursive Struggle and Novel Representations in the Late Qajar Era

Extended Abstract

Introduction

The late Qajar period marks a pivotal era in Iranian history, not only for its political upheavals culminating in the Constitutional Revolution but also for the profound cultural and intellectual transformations that redefined the role and status of women in society. Prior to this period, the ideal woman was largely confined within the restrictive framework of the *andaruni* (domestic sphere), defined primarily by patriarchal and religious norms that emphasized chastity, obedience, and motherhood while severely limiting access to education and public life. However, the intellectual awakening spurred by the Constitutional Movement, coupled with exposure to modern Western ideas, created fertile ground for new discourses on women's rights, education, and social participation. In this evolving landscape, women's periodicals emerged as powerful vehicles for articulating feminist sentiments and reimagining female identity. Among these, *Nāmeḥ-ye Bānvān*, edited by Shahnaz Azad, played a crucial role in redefining the "ideal woman" by strategically negotiating between traditional values and modern aspirations. This study examines how *Nāmeḥ-ye Bānvān* employed critical discourse analysis drawing on Norman Fairclough's three-dimensional model to reconstruct the image of the ideal Iranian woman through concepts such as education, social engagement, maternal responsibility, and bodily health, ultimately contributing to a discursive shift that laid the groundwork for modern Iranian femininity.

Methods:

This study employs a qualitative historical-documentary methodology, integrated with Critical Discourse Analysis (CDA) inspired by Norman Fairclough's three-dimensional framework, to examine the discursive construction of the "ideal woman" in *Nāmeḥ-ye Bānvān*, a pioneering women's journal published during the late Qajar era (1920–1921, corresponding to 1299–1300 SH). The research population encompasses all eleven extant issues of the journal, which were comprehensively collected from digital and archival sources and analyzed using purposive and exhaustive sampling i.e., every text segment thematically related to the notion of the "ideal woman" was included. Data analysis proceeded through Fairclough's tripartite model: at the textual level, lexical choices, metaphors, syntactic structures, and semantic polarizations (e.g., "awakening vs. ignorance") were identified; at the discursive practice level, processes of meaning production such as direct address ("sisters, you must...") and intertextual references were examined to understand how the journal engaged its female readership; and at the sociocultural (ideological) level, mechanisms of foregrounding (e.g., repeated emphasis on "education" and "national duty"), marginalization (e.g., dismissing opponents of female schooling as "superstitious"), metaphorical framing (e.g., "mother of the nation"), and discursive hybridity (blending modernist and Islamic-traditional values) were analyzed to reveal how *Nāmeḥ-ye Bānvān* subtly challenged patriarchal norms while avoiding direct confrontation with dominant ideologies.

Results:

The analysis of *Nāmeḥ-ye Bānvān* reveals that the journal played a pivotal role in redefining the "ideal woman" during the late Qajar era by strategically navigating the tension between traditional

and modern discourses. Rather than rejecting tradition outright, the journal employed a hybrid discursive strategy that reinterpreted conventional values particularly motherhood, piety, and familial duty through the lens of modernity, nationalism, and social responsibility. This synthesis allowed the publication to advocate for women's education, social participation, and bodily health without provoking direct confrontation with dominant patriarchal or religious norms. At the core of this redefinition was the metaphor of the "mother of the nation," which reframed maternal care as a national duty. Education was no longer portrayed as a threat to femininity but as a necessary tool for raising an enlightened future generation. Health both physical and mental was elevated from a private concern to a matter of public interest, with women cast as guardians of national hygiene and demographic vitality. The journal consistently contrasted "awakening" with "ignorance," "light" with "darkness," and "future" with "past," constructing a moral and ideological binary that positioned the modern, educated woman as essential to Iran's progress.

Discussion:

The findings of this study demonstrate that *Nāmeḥ-ye Bānvān* was far more than a periodical reporting on women's issues; it functioned as a dynamic discursive space where the very notion of the "ideal woman" was actively reconstructed in late Qajar Iran. Operating at the intersection of traditional Islamic values, state-driven modernization narratives, and an emerging feminist consciousness, the journal skillfully navigated these often-conflicting discourses to articulate a new feminine ideal one that was simultaneously pious and educated, domestically rooted and socially engaged. This discursive hybridity, as revealed through Fairclough's three-dimensional model of critical discourse analysis, allowed *Nāmeḥ-ye Bānvān* to advocate for transformative social change without triggering immediate backlash from conservative segments of society. This strategy aligns with broader patterns observed in early non-Western feminist movements, where reformers often couched emancipatory demands within culturally resonant frameworks to ensure legitimacy and accessibility. In this case, the redefinition of motherhood as a "national duty" served as a powerful discursive bridge: it preserved the sanctity of a traditional role while radically expanding its scope to include literacy, public health awareness, and social responsibility. Thus, education was not presented as a path to individual autonomy per se which would have been politically untenable but as a moral and patriotic obligation. This pragmatic framing enabled the journal to challenge patriarchal norms indirectly, by revaluing women's contributions to nation-building rather than demanding rights on the basis of universal equality. Moreover, *Nāmeḥ-ye Bānvān* contributed significantly to the emergence of a female public sphere. By publishing letters from readers, reporting on women's associations, and portraying both global and local female role models, the journal created a sense of collective identity and shared purpose among its audience. This was especially crucial in a context where women's voices were largely excluded from mainstream political discourse. Shahnaz Azad's visible role as editor further reinforced this sense of agency she was not merely a spokesperson but a living embodiment of the ideal she promoted.

Keywords

Ideal woman, women's discourse, late Qajar period, *Nāmeḥ-ye Bānvān*, Shahnaz Azad

زن ایده‌آل در آینه نامه بانوان: کشاکش گفتمان‌ها و بازنمایی‌های نوین در اواخر دوره قاجار

محسن پرویش گروه تاریخ، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

حسن اسدی استادیار گروه تاریخ، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

چکیده

این پژوهش با هدف واکاوی بازنمایی «زن ایده‌آل» در گفتمان نشریه نامه بانوان یکی از نخستین نشریات زنان در اواخر دوره قاجار انجام شده است. پرسش محوری پژوهش این است که چگونه نشریه نامه بانوان در بازتعریف مفهوم زن ایده‌آل با تلفیق گفتمان‌های سنتی و مدرن، تصویری جدید از زن ایرانی را در فضای عمومی بازتولید می‌کند؟ برای پاسخ به این پرسش از روش تحقیق تاریخی-اسنادی کیفی به همراه تحلیل گفتمان انتقادی با الهام از چارچوب نظری نورمن فرکلاف استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل تمام شماره‌های منتشرشده از نامه بانوان (۱۱ شماره در بازه سال ۱۲۹۹ تا ۱۳۰۰ خورشیدی) است که به صورت کامل و جامع مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. در این راستا، متن‌های منتخب به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند و با به کارگیری ابزارهای نظری تحلیل گفتمان از جمله بررسی استعاره‌ها، دوقطبی‌سازی‌های معنایی، سازوکارهای برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی تحلیل شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نامه بانوان با بهره‌گیری از یک ساختار گفتمانی تلفیقی، زن ایده‌آل را هم‌زمان در دو چارچوب هویت ملی و هویت جنسیتی نوین بازتعریف کرده است: از یک سو با پذیرش اصول آموزش، مشارکت اجتماعی و مادری آگاهانه بر اساس مبانی مدرنیته، و از سوی دیگر با بازتولید این مفاهیم در چارچوب ارزش‌های اسلامی-ایرانی و با اجتناب از مصادمه مستقیم با گفتمان سنتی. نوآوری این پژوهش در تلفیق چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی با سنت مطالعات تاریخی زنان در ایران و تحلیل نظام‌مند نقش شهناز آزاد به عنوان یک کنشگر گفتمانی در شکل‌دهی به این تصویر تلفیقی زن ایده‌آل است.

واژگان کلیدی: زن ایده‌آل، گفتمان زنانه، اواخر قاجار، نامه بانوان، شهناز آزاد

۱. مقدمه (XB Niloofar 13 B)

اواخر دوره قاجار در تاریخ ایران نه تنها از حیث تحولات سیاسی و اجتماعی که به انقلاب مشروطه انجامید دورانی سرنوشت‌ساز محسوب می‌شود بلکه از منظر دگرگونی‌های عمیق فرهنگی و فکری به‌ویژه در رابطه با نقش و جایگاه زن در جامعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این برهه مواجهه با اندیشه‌های مدرن غربی و ضرورت توسعه و پیشرفت کشور بسیاری از نخبگان و روشنفکران را بر آن داشت تا نگاهی دوباره به ساختارهای سنتی جامعه از جمله جایگاه زن داشته باشند. پیش از این دوره مفهوم زن ایده‌آل عمدتاً در چهارچوب‌های تنگ‌نظرانه اندرونی و تحت سلطه گفتمان پدرسالارانه تعریف می‌شد؛ زنی که فضایل او در خانه‌داری تربیت فرزندان عفت و اطاعت از مردان خانواده خلاصه می‌شد و دسترسی‌اش به آموزش و عرصه عمومی به شدت محدود بود. با آغاز جنبش مشروطه و بیداری فکری ناشی از آن زمینه‌های لازم برای طرح مطالبات جدیدی در خصوص حقوق زنان و نقش آن‌ها در توسعه جامعه فراهم آمد. در این میان نشریات زنان به عنوان ابزاری نوین و تأثیرگذار وارد صحنه شدند و نقش بی‌بدیلی در صورتبندی و ترویج مفاهیم جدید از زن ایفا کردند. این مطبوعات به عنوان بستری برای بیان دیدگاه‌های زنانه و طرح چالش‌ها و آمال زنان فراتر از فضای خصوصی خانه صدای جدیدی را به گوش جامعه می‌رساندند. این مقاله با تمرکز بر نشریه نامه بانوان که در سال‌های پایانی دوره قاجار توسط

شهناز آزاد منتشر می‌شد به واکاوی چگونگی تحول گفتمان زن ایده‌آل می‌پردازد. پرسش اصلی این پژوهش آن است که نشریه نامه بانوان چگونه در بازتعریف مفهوم «زن ایده‌آل» با به‌کارگیری ابزارهای تحلیل گفتمان، تصویری تلفیقی از زن ایرانی را در دو چارچوب گفتمان سنتی و مدرن ارائه می‌دهد؟ چه مفاهیم کلیدی در بازنمایی «زن ایده‌آل» در نامه بانوان برجسته شده‌اند؟ چگونه این نشریه از سازوکارهای گفتمانی مانند استعاره، دوقطبی‌سازی و حاشیه‌رانی برای بازتعریف نقش زنان استفاده کرده است؟

پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات بسیاری در زمینه تاریخ زنان در دوره قاجار و اوایل پهلوی صورت گرفته است که به موضوعاتی چون نقش زنان در انقلاب مشروطه، تحولات آموزشی و وضعیت اجتماعی آنان پرداخته‌اند. در این میان، نشریات زنان در این دوره‌ها، از جمله نامه بانوان، نیز مورد توجه تحقیقاتی قرار گرفته و محتوای آنها از منظر ادبی، تاریخی و جامعه‌شناختی بررسی شده است. به عنوان مثال، بهشتی سرشت و پرویش (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با تمرکز بر نامه بانوان، به بررسی مطالبات اجتماعی و فرهنگی زنان از دیدگاه این نشریه و شخص شهناز آزاد پرداخته‌اند. زینب اربابی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه خود نشریات زنان در دوره رضاشاه، به‌ویژه دختران ایران، راهنمای زندگی، عالم نسوان و نامه بانوان را بررسی کرده است. او نشان می‌دهد که در این دوره، با حمایت دولت و برخی روشنفکران، فضای بازتری برای فعالیت‌های فرهنگی زنان و انتشار نشریات فراهم شد. این نشریات به موضوعاتی چون اهمیت زنان در خانواده، تعلیم و تربیت، ازدواج، برابری حقوق زن و مرد، اصلاح قوانین ازدواج، آداب معاشرت و مد می‌پرداختند. مینا نوری نیارکی (۱۳۹۸) در پایان‌نامه خود با بررسی تطبیقی نشریات زبان زنان و نامه بانوان نشان می‌دهد که هر دو روزنامه به شدت منتقد وضعیت زنان در جامعه قاجار بودند. آنها بر کسب حقوق فرهنگی و آموزشی زنان و تساوی حقوق با مردان تأکید داشتند و رویکردی مشابه و رادیکال را ارائه می‌کردند. با این حال، زبان زنان با ورود پررنگ به مسائل و موضع‌گیری‌های سیاسی، مشارکت سیاسی زنان را عملیاتی می‌ساخت، در حالی که نامه بانوان تا حد امکان از حوزه سیاسی دوری کرده و بیشتر بر ابعاد فرهنگی-اجتماعی متمرکز بود. با توجه به اینکه پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر محتوای روایی و تاریخی نشریات زنان متمرکز بوده‌اند و تحلیل گفتمانی نظام‌مندی از نقش نامه بانوان در بازتعریف «زن ایده‌آل» با بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری مانند تحلیل گفتمان انتقادی (فرکلاف) انجام نشده است، شکاف پژوهشی این مطالعه را تشکیل می‌دهد.

روش پژوهش

این پژوهش با به‌کارگیری ترکیبی از روش تاریخی-اسنادی و رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی در پی واکاوی عمیق ساختارهای معنایی، ایدئولوژیک و قدرت‌مند در نشریه نامه بانوان است. روش تاریخی-اسنادی به دلیل ماهیت بایگانی و محدود منبع اصلی پژوهش (یعنی یازده شماره این نشریه در بازه ۱۲۹۹ تا ۱۳۰۰ خورشیدی) گزینشی راهبردی بود چرا که امکان استفاده از روش‌های کمی یا میدانی در مورد یک منبع تاریخی مکتوب و محدود وجود نداشت. از سوی دیگر رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی-با استناد به چارچوب نظری نورمن فرکلاف این امکان را فراهم آورد که فراتر از سطح ظاهری متون به لایه‌های پنهان قدرت، ایدئولوژی و سازوکارهای گفتمانی حاکم بر بازنمایی زن ایده‌آل نفوذ کنیم. این دو رویکرد در تلفیق به پژوهش این ظرفیت را دادند که هم از دقت و وفاداری به بافت تاریخی منبع برخوردار باشد و هم با ابزارهای نظری روز علوم انسانی، ساختارهای گفتمانی را به‌صورت نظام‌مند کاوش نماید. جامعه آماری این مطالعه شامل تمامی شماره‌های منتشرشده نامه بانوان است که به‌صورت کامل و جامع مورد بازنگری قرار گرفتند. با توجه به ماهیت کیفی پژوهش و هدف آن یعنی تحلیل ژرف‌نگر بازنمایی‌های گفتمانی نمونه‌گیری به روش هدفمند و جامع صورت

گرفت؛ به این معنا که تمامی متن‌های مرتبط با محور زن ایده‌آل شامل سرمقاله‌ها، مقالات اصلی، نامه‌های خوانندگان، گزارش‌های فرهنگی و اجتماعی انتخاب و تحلیل شدند. داده‌ها از طریق مراجعه به نسخه‌های دیجیتال و آرشیوی نشریه گردآوری شدند تا امکان بررسی دقیق و مجددِ متون فراهم گردد.

چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف (Fairclough, 1995) شکل گرفته است. فرکلاف معتقد است که گفتمان صرفاً انعکاس‌دهنده واقعیت نیست بلکه خود سازنده واقعیت اجتماعی است و روابط قدرت را در جامعه بازتولید یا به چالش می‌کشد. او برای تحلیل این فرآیند سه سطح مجزا اما مرتبط ارائه می‌دهد: سطح توصیفی که به بررسی ساختارهای لفظی، واژگان، دستور و سبک متن می‌پردازد؛ سطح تفسیری که به چگونگی تولید، توزیع و مصرف متن و فرآیندهای تفسیری در تعامل با مخاطب می‌پردازد؛ و سطح ایدئولوژیک که در آن گفتمان به‌عنوان بخشی از ساختارهای گسترده اجتماعی و ایدئولوژیک، روابط قدرت را شکل می‌دهد یا تغییر می‌دهد. (Fairclough, 1995: 64-70) این سه‌سطحی بودن چارچوب فرکلاف این امکان را فراهم می‌کند که تحلیل ما فراتر از سطح روایی و محتوایی بوده و به لایه‌های عمیق قدرت، مقاومت و ایدئولوژی در بازنمایی «زن ایده‌آل» در نامه بانوان نفوذ کند. در این پژوهش سطح توصیفی به‌منظور بررسی ساختارهای زبانی نامه بانوان از جمله واژگان کلیدی مانند «آموزش»، «بیداری»، «جهالت»، استعاره‌ها (مانند «مادر ملت») و دوقطبی‌سازی‌های معنایی «نور/ تاریکی»، «آینده/ گذشته» به‌کار گرفته شده است. سطح تفسیری نیز به درک این می‌پردازد که چگونه این ساختارهای زبانی، در تعامل با خواننده به‌ویژه خواننده زن ایرانی اواخر قاجار معنا تولید می‌کنند و هویت‌های جدیدی را برای زن پیشنهاد می‌نمایند. برای نمونه خطاب‌های مستقیم مانند «خواهران بیدار باید به تحصیل بپردازند» نه تنها دستور می‌دهند بلکه با فرض وجود «خواهران بیدار»، هویت زن را از مفعول سنتی به فاعلی آگاه تبدیل می‌کنند. (Fairclough, 1992: 85-88) این سطح، نشان می‌دهد که نامه بانوان صرفاً یک رسانه اطلاع‌رسانی نبود بلکه فضایی برای بازتعریف ذهنیت‌ها و بازسازی هویت از طریق زبان فراهم می‌کرد. سطح ایدئولوژیک به تحلیل این پرسش می‌پردازد که چگونه این بازنمایی‌های گفتمانی در نامه بانوان با ساختارهای قدرت جامعه اواخر قاجار در تعامل بودند. آیا این نشریه تنها بازتاب‌دهنده گفتمان دولتی ملی‌گرای تجددگرا بود، یا خود به‌عنوان یک فضای مقاومت گفتمان مردسالارانه را به چالش می‌کشید؟ فرکلاف تأکید می‌کند که گفتمان همیشه درگیر کشاکش است و هیچ گفتمان منفردی به‌طور کامل مسلط یا مغلوب نیست بلکه در برخورد با گفتمان‌های رقیب، دچار ترکیب‌بندی می‌شود. (Fairclough, 1989: 105-110) همین رویکرد برای تبیین تلفیق نامه بانوان از گفتمان‌های سنتی (اسلامی-ایرانی)، ملی‌گرایانه و مدرن ضروری است. این نشریه با بهره‌گیری از زبان ملی‌گرایی و همزمان پذیرش مقتضیات ایدئولوژیک سنت، نه تنها از تقابل مستقیم با قدرت‌های مسلط اجتناب کرد، بلکه فضایی را برای کنشگری هنجارشکنانه زنان باز کرد؛ کنشگری‌ای که هم در سطح محتوا (ترقی‌طلبی ملی) و هم در سطح فرم (زبان آگاه‌کننده و بازنمایی الگوهای زن فعال) خود را نشان می‌داد و در نهایت سهمی اساسی در بازتولید ایدئولوژی نوینی از زن ایده‌آل داشت.

در این پژوهش مفاهیم کلیدی به‌صورت نظری و با استناد به چارچوب‌های مفهومی علوم انسانی تعریف شده‌اند: گفتمان سنتی به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و سازوکارهای نمادین اشاره دارد که در جامعه قاجار زن را در چارچوب اندرونی، عفت، اطاعت و نقش‌های تولیدمثلی و خانه‌داری محدود می‌کرد و ریشه در تفسیرهای محافظه‌کارانه از دین، ساختارهای پدرسالارانه و هنجارهای فرهنگی داشت

(آفاری، ۱۳۷۹؛ ناطق، ۱۳۵۹). در مقابل گفتمان مدرن گفتمانی است که با نفوذ اندیشه‌های روشنگری، ملی‌گرایی و مدرنیته در انتهای قاجار شکل گرفت و بر آموزش، استقلال نسبی، مشارکت اجتماعی، فردیت و نقش فعال زن در توسعه ملی تأکید داشت (آدمیت، ۱۳۵۱؛ ساناساریان، ۱۳۸۴).

بازنمایی نیز در اینجا بر اساس رویکرد استوارت هال (Hall, 1997) به معنای فرآیندی گفتمانی-فرهنگی است که از طریق آن هویت‌ها، ارزش‌ها و نقش‌های اجتماعی به‌ویژه زن ایده‌آل در رسانه و متون کلامی ساخته، منتقل و مشروعیت می‌یابند؛ بنابراین بازنمایی صرفاً انعکاس واقعیت نیست بلکه تولیدکننده واقعیت اجتماعی است. در همین راستا زن ایده‌آله عنوان مفهومی هنجاری و تاریخی در نظر گرفته می‌شود که در هر عصر بر اساس گفتمان‌های مسلط و روابط قدرت، خصوصیات، وظایف و فضایل مطلوب زن را تعریف می‌کند؛

۲. پارادایم زن اندرونی: ریشه‌ها و کارکردهای مفهوم زن ایده‌آل در جامعه سنتی قاجار

پارادایم زن اندرونی در جامعه سنتی ایران دوره قاجار مفهومی عمیقاً ریشه‌دار و فراگیر بود که تمامی ابعاد زندگی زنان را تحت‌الشعاع قرار می‌داد. این پارادایم زن را عمدتاً به حوزه خصوصی خانه موسوم به اندرونی محدود می‌کرد (موریه، ۱۳۸۶؛ ۲/۴۴۱) و تمامی ارزش هویت و نقش‌های او را در ارتباط با این فضا تعریف می‌نمود. اندرونی نه تنها یک فضای فیزیکی بلکه یک چارچوب فکری و اجتماعی بود که مرزهای واضحی میان دنیای زنان و مردان و میان حوزه خصوصی و عمومی ترسیم می‌کرد (آفاری، ۱۳۷۹؛ ۷۸). در این سیستم زن ایده‌آل کسی بود که کاملاً با این فضای اندرونی هم‌خوان باشد و تمام انرژی و توان خود را معطوف به آن سازد. این گفتمان ریشه‌دارترین و غالب‌ترین تصور از زن ایده‌آل را در اواخر قاجار شکل می‌داد و عموماً از سوی نهادهای مذهبی و بخش‌های محافظه‌کار جامعه ترویج می‌شد. (ناطق، ۱۳۵۹؛ ۵۵). نقش اصلی زن محدود به حیطه خصوصی خانه و خانواده بود؛ جایی که وظیفه اصلی او خانه‌داری تربیت فرزندان با اصول مذهبی و حفظ عفت و پاکدامنی تلقی می‌شد. فضایل اخلاقی مانند صبر اطاعت حیا از مهم‌ترین ویژگی‌های زن سنتی ایده‌آل به شمار می‌رفت (آدمیت، ۱۳۴۰؛ ۲۱۲).

ریشه‌های این پارادایم را باید در لایه‌های مختلف ساختار اجتماعی فرهنگی و مذهبی جامعه قاجار جستجو کرد. از منظر اجتماعی جامعه‌ای پدرسالار با تقسیم کار جنسیتی بسیار سخت‌گیرانه حضور مردان را در عرصه عمومی و زنان را در عرصه خصوصی ضروری می‌دانست. ساختار فیزیکی خانه‌های سنتی ایران با تفکیک اندرونی (بخش خصوصی و زنانه) و بیرونی (بخش عمومی و مردانه) بازتابی ملموس از این تقسیم‌بندی بود (معیرالممالک، ۱۳۶۱؛ ۹۸). این مرزبندی‌های مکانی درونی شده و به هنجارهای اجتماعی تبدیل شده بودند که هرگونه تخطی از آن‌ها می‌توانست به برهم‌خوردن نظم اجتماعی و حتی خدشه‌دار شدن آبروی خانواده منجر شود. تفسیرهای خاص از متون دینی نیز نقش بسزایی در تثبیت این پارادایم داشت. اگرچه اسلام به زن حقوقی را اعطا کرده بود که در بسیاری از تمدن‌های هم‌عصر بی‌سابقه بود اما در طول قرون تفسیر مردسالارانه و محافظه‌کارانه از متون دینی به تدریج بر محدودیت‌های زنان افزوده بود. بافت اقتصادی و معیشتی جامعه نیز به تقویت این تقسیم‌بندی کمک می‌کرد. اقتصاد ایران در دوره قاجار عمدتاً مبتنی بر کشاورزی و دامداری بود و سهم صنایع دستی و تولیدات خانگی در آن قابل توجه. در چنین ساختاری مردان عمدتاً مسئولیت فعالیت‌های اقتصادی در بیرون از خانه مثل کشت و زرع تجارت کسب و کار را بر عهده داشتند در حالی که زنان نقش‌های حیاتی را در اداره امور داخلی خانه تهیه غذا نگهداری از دام‌ها و تولیداتی چون قالی‌بافی ریسندگی و خیاطی ایفا می‌کردند (لمبتون، ۱۳۷۲؛ ۲۵۶). این تقسیم کار اگرچه ضروری و مکمل بود اما به تدریج به محدود شدن زنان به فضای خانه و عدم نیاز به حضور آن‌ها در بیرون از خانه تعبیر شد.

کارکردهای اصلی مفهوم زن اندرونی ایده‌آل در درجه اول به حفظ و پایداری بنیان خانواده و تداوم نسل مربوط می‌شد. زن ایده‌آل مسئول اصلی تربیت فرزندان به‌ویژه پسران و انتقال ارزش‌های سنتی و دینی به آن‌ها بود. او باید مدیریت امور خانه را بر عهده می‌گرفت شامل تهیه غذا رسیدگی به نظافت بودجه‌بندی و در صورت نیاز نظارت بر خدمه (پولاک، ۱۳۶۸: ۱۶۵). تولید مثل خصوصاً به دنیا آوردن فرزند پسر برای تداوم نام و نسل خانواده از مهم‌ترین و ارزنده‌ترین کارکردهای زن به شمار می‌رفت و جایگاه او را در خانواده تحکیم می‌بخشید (اعتمادالسلطنه ۱۳۶۷: ۳۰۱). حفظ آبروی خانواده از دیگر کارکردهای حیاتی زن اندرونی بود. عفت و پاکدامنی زن معیاری اساسی برای سنجش شرافت و اعتبار یک خانواده تلقی می‌شد (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۴۳). هرگونه تخطی از هنجارهای اخلاقی حتی شایعه‌ای در مورد رفتار یک زن می‌توانست به لکه‌دار شدن نام کل خانواده و حتی طرد اجتماعی منجر شود. بنابراین زن ایده‌آل باید مظهر عفت و حیا باشد و از هرگونه رفتاری که شائبه‌ای را ایجاد کند پرهیز نماید. این فشار اجتماعی سنگین زنان را در چهارچوب‌های بسیار سخت‌گیرانه رفتار محبوس می‌ساخت. نقش اقتصادی زنان در اندرونی اگرچه اغلب نادیده گرفته می‌شد یا کم‌ارزش پنداشته می‌شد اما از اهمیت بالایی برخوردار بود. زنان در اندرونی به فعالیت‌های تولیدی مهمی می‌پرداختند که مستقیماً در معیشت خانواده تأثیرگذار بود. قالی‌بافی گلیم‌بافی ریسندگی دوخت و دوز لباس و آماده‌سازی و نگهداری مواد غذایی مثل خشک کردن میوه‌ها تهیه ترشی و مربا از جمله این فعالیت‌ها بودند. این تولیدات نه تنها نیازهای داخلی خانواده را تأمین می‌کرد بلکه در بسیاری موارد به فروش می‌رسید و منبع درآمدی برای خانواده بود هرچند که این درآمد غالباً تحت مدیریت مردان قرار می‌گرفت (باستانی پاریزی، ۱۳۴۷: ۸۸). با این حال این پارادایم با محدودیت‌ها و سلب آزادی‌های گسترده‌ای برای زنان همراه بود. دسترسی به تحصیلات رسمی و پیشرفته تقریباً ناممکن بود و سوادآموزی محدود به مکتب‌خانه‌های سنتی و غالباً تنها در سطوح ابتدایی برای تعداد کمی از دختران اشراف میسر بود (بامداد، ۱۳۴۸: ۲۱). زنان از هرگونه مشارکت سیاسی اقتصادی یا اجتماعی در عرصه عمومی منع شده بودند. حقوق قانونی آن‌ها به ویژه در مسائلی چون طلاق حضانت فرزند و ارث بسیار محدود و تحت تسلط مردان خانواده بود. حتی در امور مربوط به سلامت و درمان زنان به دلیل محدودیت در دسترسی به پزشک مرد و عدم وجود پزشک زن کافی با مشکلات جدی مواجه بودند. فضایل و ویژگی‌های مورد انتظار از زن ایده‌آل در این پارادایم شامل صبر و تحمل بالا اطاعت‌پذیری مطلق از مردان خانواده مثل پدر شوهر برادر بزرگ‌تر خویش‌ن‌داری و سکوت در مجالس مردانه دین‌داری و تقید به احکام شرعی مهارت در امور خانه‌داری و مهمان‌نوازی و زیبایی و آراستگی (صرفاً برای همسر) می‌شد. زن ایده‌آل موجودی بود که وجودش را وقف خدمت به خانواده و حفظ آبرو و حرمت آن می‌کرد و هیچ آرزو یا خواسته‌ای فراتر از این چهارچوب نداشت. در این گفتمان سواد و دانش برای زنان نه برای مشارکت اجتماعی یا شغلی بلکه در حد ضرورت برای خواندن کتب دینی و تربیت صحیح فرزندان آن هم تحت نظارت خانواده و مراجع مذهبی مورد پذیرش بود. هدف اصلی از حضور زن در جامعه تأمین نیازهای خانواده و حفظ ساختار سنتی آن بود.

3. جنبش مشروطه و نفوذ اندیشه‌های مدرن در بازتعریف جایگاه زن

جنبش مشروطه در ایران بیش از آنکه صرفاً یک تحول سیاسی باشد کاتالیزوری فکری بود که لرزه بر ستون‌های کهن‌ترین ساختارهای اجتماعی انداخت. مفاهیمی چون قانون عدالت و آزادی که هسته مرکزی این انقلاب را تشکیل می‌دادند به تدریج از حیطه مردانه خود فراتر رفته و به صورت ناخودآگاه پرسش‌هایی اساسی را درباره وضعیت نیمی از جمعیت جامعه یعنی زنان مطرح ساختند (آفاری، ۱۳۷۷: ۱۸). این پرسش‌ها هرچند در ابتدا صریح نبودند اما نهایتاً به شکافی در پارادایم زن اندرونی انجامیدند که تا پیش از آن حصار نفوذناپذیر بر زندگی زنان کشیده بود. برخلاف تصور رایج که زنان را صرفاً منفعل در برابر تحولات می‌پندارد مشارکت آنان در جنبش مشروطه پدیده‌ای چشمگیر و بی‌سابقه بود. زنان از هر طبقه اجتماعی چه در تظاهرات و تجمعات چه در تحصن‌ها و حتی در نبردهای چریکی

حضور فعال داشتند (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۲۱). این حضور نه تنها یک عمل سیاسی بلکه خود بیانی نمادین از شکستن مرزهای اندرونی بود. زنانی که تا دیروز صدایشان به بیرون از خانه نمی‌رسید اکنون در خیابان‌ها و مساجد فریاد حق‌خواهی سر می‌دادند. این کنش‌گری در عمل کلیشه‌های دیرینه درباره ضعف و انزوای زن را به چالش کشید و ظرفیت‌های جدیدی را از زن ایرانی به نمایش گذاشت (ناطق، ۱۳۵۹: ۴۵). اواخر قاجار عصر رویارویی اجتناب‌ناپذیر ایران با غرب بود. اعزام دانشجوی سفر نخبگان به اروپا و ورود نشریات و ایده‌های غربی نه تنها به انتقال دانش فنی بلکه به چالش کشیدن مبانی فکری جامعه ایران انجامید. مواجهه با مفهوم پیشرفت در غرب این پرسش را مطرح ساخت که چرا ایران عقب مانده است؟ پاسخ اغلب در ساختارهای سنتی و عقب‌ماندگی بخشی از جامعه به ویژه زنان یافت می‌شد (آدمیت، ۱۳۵۱: ۳۰۴). این مواجهه دیگر صرفاً تقلید کورکورانه نبود بلکه به یک آینه تبدیل شد؛ آینه‌ای که ایرانیان با نگاه در آن به بازنگری در سنت‌های خود از جمله جایگاه زن پرداختند.

با آغاز جنبش مشروطه و تلاش برای نوسازی کشور گفتمان دولتی یا تجددگرا عمدتاً از بالا به تدریج نقش جدیدی برای زن تعریف کرد. این گفتمان زن را نه به عنوان یک فرد دارای حقوق مستقل بلکه به مثابه ابزاری برای پیشرفت و ملت‌سازی می‌نگریست (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۵۵). زن ایده‌آل در این دیدگاه زنی بود که با بیداری و رستگاری (نامه بانوان، شماره ۱، جمعه ۱ مرداد ۱۲۹۹: ۱) و کسب آموزش‌های ابتدایی بهداشت و اصول تربیت نوین می‌توانست نقش مؤثری در تربیت نسل آینده‌ای آگاه و سالم ایفا کند؛ نسلی که قرار بود وطن را به سوی ترقی و پیشرفت رهنمون سازد. همانطور که در سرمقاله اهمیت نسوان در هیئت جامعه آمده است. در بخشی از این سرمقاله نویسنده به صراحت به رد قاطعانه دیدگاه‌هایی می‌پردازد که از سر جهل یا تعصب قابلیت‌ها و توانمندی‌های زنان را نادیده گرفته و آن‌ها را عنصری کم‌اهمیت یا حتی بی‌فایده در جامعه می‌پندارند. این نگاه محدود و مغرضانه از سوی نویسنده خیلی دور از حقیقت خوانده می‌شود چرا که به زعم وی جنس لطیف (زنان) از ظرفیت و شایستگی لازم برای اداره امور جامعه و مشارکت فعال در تمامی شئون آن برخوردارند. این رویکرد در زمان خود به مثابه ندایی رهایی‌بخش و چالشی جدی در برابر سنت‌های کهنه و مردسالارانه بود. مقاله با ترسیم مفهوم زن ایده‌آل گامی فراتر نهاده و تصویری جامع از نقش محوری زن در جامعه ارائه می‌دهد. این زن فردی است که با بیداری و رستگاری و با روی آوردن به آموزش‌های ابتدایی بهداشت و اصول تربیت نوین خود را برای ایفای نقشی اساسی در پیشرفت کشور آماده می‌سازد. نقطه اوج بحث در این مقاله تبیین نقش حیاتی زن در تربیت نسل آینده است. یکی از قدرتمندترین سازوکارهای تحلیل گفتمانی در نامه بانوان استعاره «مادر ملت» است که به‌طور هوشمندانه‌ای برای مشروعیت‌بخشی به حضور زن در فضای عمومی به کار گرفته شده است. این استعاره همچنان که در سرمقاله «اهمیت نسوان در هیئت جامعه» آمده زن را «عضوی حیاتی از بدن جامعه» می‌نامد و تأکید می‌کند: «اگر مادر تربیت نشده باشد، چگونه می‌تواند اولاد خوب تربیت کند؟» (نامه بانوان، شماره ۹، ۲۵ بهمن ۱۲۹۹: ۱). در اینجا مادری دیگر تنها یک نقش خانوادگی نیست بلکه یک وظیفه ملی محسوب می‌شود. این استعاره با الهام از گفتمان ملی‌گرایی دوران مشروطه، زن را از حوزه خصوصی خارج کرده و به عنوان «کنشگری در خدمت پیشرفت ملت» بازنمایی می‌کند (آفاری، ۱۳۷۷: ۱۰۲).

یکی از قدرتمندترین استدلال‌هایی که در این دوره برای ضرورت تغییر جایگاه زن مطرح شد پیوند مستقیم میان ترقی ملت و تعلیم و تربیت زنان بود. این ایده که تا وقتی مادران نادان باشند فرزندان دانا نخواهند شد یا مهد پرورش ملت در آغوش مادران است زن را از موجودی منفعل به یک عامل کلیدی در ساختن آینده کشور تبدیل کرد. مفهوم مادر وطن و مسئولیت او در تربیت نسل جدید توجیهی نیرومند برای آموزش زنان و حتی حضور محدودتر آن‌ها در عرصه‌های فرهنگی و آموزشی فراهم آورد. این دیدگاه زن را نه صرفاً برای خانه بلکه برای ملت می‌خواست. در جامعه‌ای که سوادآموزی برای زنان تقریباً تابو بود نیاز به آموزش برای تربیت مادران دانا و فرزندان

آگاه به تدریج راه را برای تأسیس مدارس دخترانه هموار کرد. این مدارس که اغلب با دشواری‌های فراوان و مقاومت‌های شدید از سوی روحانیون و سنت‌گرایان روبرو بودند (بامداد ۱۳۴۸: ۲۸-۳۵) گام‌های انقلابی در جهت شکستن انحصار آموزش برای مردان برداشتند. آن‌ها نه تنها سواد خواندن و نوشتن بلکه مفاهیم جدیدی چون بهداشت نظم شهروندی و حتی حقوق اولیه را به دختران آموزش می‌دادند. این حرکت آغازگر آگاهی‌بخشی نظام‌مند به زنان بود و آن‌ها را با ابزارهای لازم برای درک دنیای جدید تجهیز می‌کرد. در پی نادیده گرفته شدن حقوق زنان در قوانین اولیه مشروطه زنان فعال و نواندیش به سازماندهی خود در قالب انجمن‌های مخفی و نیمه‌مخفی پرداختند. این انجمن‌ها از جمله انجمن مخدرات وطن و انجمن آزادی زنان فضاهایی امن برای تبادل نظر طرح مطالبات و برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های اجتماعی فراهم آوردند. این گروه‌های کوچک اما تأثیرگذار به زنان فرصت دادند تا از انزوای اندرونی خارج شده و برای نخستین بار صدای جمعی خود را به گوش جامعه برسانند؛ صدایی که دیگر تنها برای خانه و خانواده نبود بلکه برای میهن و آزادی می‌خواند (ناطق، ۱۳۵۹: ۷۷). ظهور نشریات زنان نقطه اوج این تحولات فکری و اجتماعی بود. این مطبوعات به مثابه تربیون‌هایی برای زنان عمل می‌کردند و فضایی را برای انتشار اندیشه‌های جدید طرح مشکلات و مطالبات و به چالش کشیدن سنت‌های دیرینه فراهم می‌آوردند. آن‌ها با انتشار مقالاتی درباره اهمیت آموزش بهداشت حقوق زنان در سایر کشورها و حتی نقد عادات و رسوم محدودکننده به طور مستقیم به بازتعریف زن ایده‌آل از یک موجود منفعل اندرونی به یک کنشگر آگاه و تحصیل‌کرده پرداختند. گفتمان سنتی زن را در چارچوب هویت جمعی خانواده به ویژه هویت مردان خانواده (پدر همسر برادر) تعریف می‌کرد. اما اندیشه‌های مدرن و جنبش مشروطه به تدریج مفهوم فردیت و شهروندی را مطرح ساختند. اگرچه این مفاهیم در ابتدا عمدتاً برای مردان تعریف می‌شدند اما به طور ناخواسته زمینه را برای مطالبه فردیت و حقوق مستقل برای زنان نیز فراهم آوردند. این تغییر دیدگاه زن را از صرفاً عضوی از خانواده به شهروندی با حقوق و مسئولیت‌های مستقل ارتقاء داد. هرچند این تحولات به سرعت به تغییرات قانونی و فراگیر منجر نشد و مقاومت‌های شدیدی از سوی نیروهای سنتی وجود داشت اما بذر تغییر کاشته شد. این مقاومت‌ها که گاه به توقیف نشریات و سرکوب فعالیت‌های زنان خود شاهدهی بر قدرت و تأثیرگذاری این عامل‌ها در به چالش کشیدن وضع موجود بود. دگرگونی در مفهوم زن ایده‌آل فرآیندی تدریجی بود که از کنش‌های فردی آغاز شد به فعالیت‌های جمعی انجامید و سرانجام به گفتمان مسلط‌تری تبدیل شد. جنبش مشروطه و نفوذ اندیشه‌های مدرن نه تنها به بازتعریف مفهوم زن ایده‌آل در اواخر قاجار کمک کرد بلکه بنیان‌های جنبش نوین زنان در ایران را پی‌ریزی نمود. این دوره زنان را از حاشیه به متن آورد و به آن‌ها آموخت که می‌توانند و باید برای احقاق حقوق خود و مشارکت در ساختن آینده کشور تلاش کنند. تحولات این دوران اگرچه ناقص و پرچالش بود اما مسیر را برای تمامی دستاوردهای بعدی زنان در ایران هموار ساخت و یک میراث ماندگار از آگاهی و مطالبه‌گری را برجای گذاشت.

4. نامه بانوان و صورتبندی زن مدرن ایرانی

در میان نشریات زنان اواخر قاجار نامه بانوان به سردبیری شهناز آزاد (رشدیه) نقشی بی‌بدیل در ارائه تعریفی نوین از زن ایده‌آل و صورتبندی آنچه می‌توان زن مدرن ایرانی نامید ایفا کرد. این نشریه با رویکردی صریح و بعضاً رادیکال برای زمان خود به تحلیل و نقد وضعیت زنان پرداخت و مفاهیم تازه‌ای را برای ارتقاء جایگاه آنان پیشنهاد داد (بهشتی سرشت و پرویش، ۱۳۹۴: ۱۱) همزمان با دو گفتمان سنتی/مذهبی و دولتی/ابزارگرا جریانی نوظهور از دل جامعه روشنفکری و جنبش بیداری زنان صدای مطالبه‌گر خود را بلند کرد. این گفتمان که نامه بانوان یکی از اصلی‌ترین تربیون‌های آن بود زن را نه صرفاً در نقش‌های سنتی یا ابزاری بلکه به عنوان انسانی دارای حقوق و شایستگی‌های فردی بازنمایی می‌کرد. زن ایده‌آل در این نگاه زنی بود که خواستار تحصیل علم برای خودآگاهی از حقوقش و در نهایت مشارکت در عرصه‌های عمومی بود هرچند این مشارکت در ابتدا با احتیاط و در چارچوب‌های محدود اجتماعی

مانند آموزش بهداشت و امور خیریه مطرح می‌شد. اصل وجود نشریه‌ای مانند نامه بانوان که مدیریت و سردبیری آن را شهناز آزاد (رشدیه) دختر پیشگام فرهنگ نوین میرزا حسن رشدیه بر عهده داشت و به موضوعات زنان می‌پرداخت خود نشان‌دهنده ظهور این گفتمان مطالبه‌گر بود. این نشریه به زنان فرصت می‌داد تا دغدغه‌ها مشکلات و خواسته‌های خود را مطرح کنند. مرامنامه گروه بانوان و بانوان ایران که در این نشریه منتشر شد به وضوح بر تحصیل حقوق زنان ایران و تربیت عملی و تهیه وسایل آزادی حقوق زنان ایران تأکید می‌کند. این مرامنامه با وجود لحن محتاطانه خواستار رفع موانع اجتماعی برای حضور فعال‌تر زنان در اجتماع بود. مقالات نامه بانوان به کرات بر لزوم مساوات بین زن و مرد در برخی از جنبه‌ها به ویژه در زمینه آموزش و حق انتخاب تأکید می‌کردند. در بخشی تحت عنوان یک پیشنهاد مهم معضل فحشا را نتیجه مستقیم جهالت نسوان و عدم دسترسی آنان به فرصت‌های مناسب می‌داند؛ وضعیتی که به موجب آن نه تنها زنان بلکه مردان نیز مجبور به کارهای زشت و نامشروع می‌شوند. این نشریه با نگاهی واقع‌بینانه راه‌حل‌های گذشته مانند اخراج کردن به شهر نو را نه تنها بی‌فایده بلکه مضر دانسته و بر این باور است که چنین اقداماتی تنها منجر به شیوع بیشتر فساد و بیماری از جمله امراض تناسلی مانند سفلیس و سوزاک در جامعه خواهد شد. این بیماری‌ها به زعم نویسنده نه تنها سلامت جسمی افراد را به خطر می‌اندازند بلکه نژاد و توالد ملت را نیز تهدید می‌کنند. در این پیشنهاد مهم راه‌حل اساسی برای ریشه‌کن کردن این معضل تأسیس چند باب کارخانه برای زن‌ها مطرح شده است. هدف از این پیشنهاد فراتر از صرفاً کاهش فحشا و تأمین حیات و ناموس ملت است؛ بلکه خیلی فواید دیگر را نیز در بر می‌گیرد. این رویکرد ضمن ارائه یک راه حل عملی برای ساماندهی و توانمندسازی این قشر آسیب‌پذیر به طور غیرمستقیم بر حق کار و استقلال اقتصادی زنان تأکید می‌کند. در سطح ایدئولوژیک نامه بانوان با تغییر رابطه قدرت بین زن و جامعه به بازتولید ساختارهای جدید قدرت می‌پردازد. زن دیگر موجودی منفعل و تحت‌الحمایه نیست بلکه کنشگری است که باید به آموزش بپردازد باید در سلامت عمومی تأثیر بگذارد و باید در تربیت نسل آینده سهیم باشد. این بایدها نه از سوی مردان بلکه از زبان خود زنان (و نویسنده‌ای زن) بیان می‌شوند و این نوعی بازیابی صدا و قدرت گفتمانی است. همان‌طور که بهشتی سرشت و پرویش (۱۳۹۴: ۳۳۶) اشاره می‌کنند این رویکرد زن را از «فردی تحت حمایت» به «عاملی اجتماعی» تبدیل می‌کند. اگرچه ممکن است این پیشنهاد در نگاه امروز با معیارهای حقوق بشری و آزادی فردی تضادهایی داشته باشد اما در آن زمان می‌توان آن را تلاشی برای بهبود وضعیت معیشتی و بازگرداندن کرامت انسانی به زنانی دانست که به دلیل فقر و عدم دسترسی به آموزش و شغل ناچار به انتخاب چنین سرنوشتی شده بودند. پیشنهاداتی برای آموزش نسوان تشکیل مدارس و تأسیس مدارس تربیت معلمات به کرات در این نشریه مطرح می‌شود که بیانگر خواسته‌های مشخص برای ارتقای وضعیت زنان از سوی خود زنان و حامیان آنهاست. استفاده از صیغه‌های امر و خطاب مستقیم در مقالات نامه بانوان نیز یک سازوکار گفتمانی مهم است. عباراتی مانند «زن ایرانی باید بیدار شود» یا «خواهران بیدار باید به تحصیل بپردازند» نه تنها دستور می‌دهند بلکه نوعی هویت فعال و مسئولیت‌پذیر را به زن نسبت می‌دهند. این صیغه‌ها زن را از موقعیت مفعولی (در گفتمان سنتی) به سوی موقعیت فاعلی سوق می‌دهند. همان‌طور که در شماره یازدهم آمده: «...تشکیل مدارس تربیت معلمات برای ارتقای زنان ایرانی ضروری است» (نامه بانوان، شماره ۱۱، دوشنبه ۲۲ فروردین ۱۳۰۰: ۱).

۴.۱. آموزش و تربیت: ستون فقرات بازتعریف زن ایده‌آل

نامه بانوان در هسته اصلی پیام خود جهل و بی‌سوادی را ریشه اصلی عقب‌ماندگی و مظلومیت زنان می‌داند. این نشریه با شجاعت به تقابل با این باور سنتی پرداخت که آموزش برای زنان غیرضروری و حتی مضر است. در مقابل آموزش را کلید رهایی زنان از اندرونی جهالت معرفی می‌کرد؛ فضایی که نه فقط محصورکننده فیزیکی بلکه زندان فکری نیز بود. سوادآموزی و کسب دانش به زنان ابزاری

برای درک دنیای پیرامون حقوق خود و توانایی‌های بالقوه‌شان می‌داد و آن‌ها را از صرفاً موجودی برای خدمت به انسانی اندیشمند بدل می‌ساخت. نامه بانوان با تکرار مفاهیمی چون «آموزش»، «بیداری»، «آگاهی» و «مسئولیت ملی»، این مفاهیم را به‌عنوان هسته هویت جدید زن ایده‌آل در ذهن خواننده تثبیت می‌کند. در مقابل مفاهیمی که با گفتمان سنتی هم‌خوانی دارند مانند «عفت فیزیکی» یا «اطاعت مطلق» به‌تدریج به حاشیه رانده می‌شوند و دیگر به‌عنوان محور هویت زن مطرح نمی‌گردند. این تغییر در تأکید نشان‌دهنده تحولی در تعریف فضیلت است: از فضیلتِ انفعالی به فضیلتِ فعالیت‌گرای ملی (بهشتی سرشت و پرویش، ۱۳۹۴: ۳۳۸). تا پیش از این دوره آموزش زنان (آن هم برای اقلیتی محدود) عمدتاً به مکتب‌خانه‌ها و یادگیری قرآن و رساله عملیه محدود می‌شد. نامه بانوان با این رویکرد سنتی مقابله کرده و بر ضرورت آموزش علوم جدید از جمله تاریخ جغرافیا بهداشت علوم طبیعی و حتی زبان‌های خارجی تأکید می‌کرد. هدف ایجاد یک ذهن منتقد و آگاه بود که صرفاً حفظ‌کننده مطالب سنتی نباشد بلکه توانایی تحلیل و ارتباط با جهان بیرون را داشته باشد. این گام به معنای بازتعریف اساسی سواد برای زنان بود. شاید قدرتمندترین استدلال نامه بانوان برای آموزش زنان پیوند ناگسستنی آن با ترقی ملت بود. نشریه بر این باور تأکید داشت که تا زمانی که مادران در چهل بمانند هرگز نمی‌توان انتظار پرورش نسلی آگاه باسواد و پیشرو را داشت. مفهوم مادر دانا به عنوان ستون فقرات جامعه به شدت ترویج می‌شد. این مادر نه تنها کودکان خود را از نظر جسمی پرورش می‌داد بلکه روح و فکر آنان را نیز با دانش و بینش مدرن آبیاری می‌کرد و به این ترتیب مستقیماً در ساختن آینده‌ای روشن برای ایران سهیم می‌شد. نشریه به کرات به مبارزه با خرافات باورهای غلط و عادات مضر اجتماعی که در اثر چهل و بی‌سوادی در میان زنان رواج داشت می‌پرداخت. نامه بانوان آموزش را پادزهری برای آفت‌ها می‌دانست و معتقد بود که با بالا رفتن سطح سواد و آگاهی زنان قادر خواهند بود تا به نقد سنت‌های غلط بپردازند و خود تصمیمات بهتری برای زندگی شخصی و خانوادگی‌شان بگیرند. این رویکرد زنان را از قربانیان ناآگاه سنت‌های نادرست به عاملان تغییر تبدیل می‌کرد. فراتر از صرف سوادآموزی نامه بانوان بر اهمیت مدرسه به عنوان یک نهاد مدرن برای تربیت تأکید داشت. مدرسه مکانی بود که زنان می‌توانستند در آن نه تنها به دانش روز دست یابند بلکه مهارت‌های اجتماعی نظم انضباط و تفکر جمعی را نیز بیاموزند. این نهاد جایگزینی برای اندرونی و مکتب‌خانه‌های سنتی بود؛ فضایی که به زنان اجازه می‌داد از انزوای خانگی خارج شده و در یک محیط ساختاریافته و پیشرو پرورش یابند.

با توجه به محدودیت‌ها و حساسیت‌های فرهنگی آن زمان نامه بانوان به طور ضمنی و گاه صریح بر ضرورت تربیت معلمان زن تأکید داشت. معلمان زن نه تنها می‌توانستند به دختران آموزش دهند بلکه به عنوان الگوهایی از زنان تحصیل‌کرده و مستقل آینده‌ای متفاوت را پیش روی آنان مجسم می‌ساختند. این معلمان خود حاملان پیام تغییر و نمادی از زن مدرن بودند که می‌توانستند نسل‌های آینده را به سوی روشنگری هدایت کنند.

نشریه در کنار آموزش‌های آکادمیک به مباحث کاربردی مانند بهداشت فردی و عمومی و تدبیر منزل نیز اهمیت می‌داد. اما این آموزش‌ها نه به قصد محدود کردن زن به امور خانه بلکه برای ارتقاء سطح زندگی خانواده و جامعه از منظر سلامت و مدیریت بود. زن مدرن باید قادر می‌بود تا محیطی سالم و منظم برای خانواده خود فراهم آورد نه به صرف اطاعت بلکه با دانش و تدبیر. این رویکرد بهداشت را به عنوان یک علم و تدبیر منزل را به عنوان یک مهارت مدیریتی معرفی می‌کرد. در حالی که در گفتمان سنتی آموزش حق زنان تلقی نمی‌شد نامه بانوان به تدریج آن را نه تنها یک حق بلکه یک مسئولیت برای زنان برای مشارکت در پیشرفت کشور معرفی کرد. این تغییر نگاه زن را از موجودی منفعل و محصور به موجودی فعال و مسئولیت‌پذیر در قبال سرنوشت خود و جامعه تبدیل می‌کرد. این مسئولیت‌پذیری پایه‌های مشارکت آتی زنان در حوزه‌های گسترده‌تر اجتماعی و سیاسی را بنا نهاد. ترویج آموزش برای زنان در آن دوران با مقاومت‌های شدید از سوی سنت‌گرایان مواجه بود. نامه بانوان با زبان‌های مختلف از استدلال‌های مذهبی (با تفسیرهای جدید)

گرفته تا استدلال‌های ملی‌گرایانه سعی در اقناع افکار عمومی و حتی مردان جامعه داشت. این نشریه با نمایش پیامدهای منفی جهل و بی‌سوادی و برجسته کردن فواید آموزش برای کل جامعه در صدد غلبه بر این موانع بود و با جسارت حتی با توقیف موقت نشریه به دلیل مواضع پیشرویش مواجه شد (صدر ۱۳۸۱: ۹۳) تمرکز بی‌وقفه نامه بانوان بر آموزش و تربیت صرفاً یک مطالبه نظری نبود بلکه یک بذر فکری عمیق در ذهن جامعه کاشت. این نشریه به طور سیستماتیک نیاز به آموزش زنان را در اذهان عمومی و نخبگان نهادینه کرد و به عنوان یک نیروی پیشران راه را برای تأسیس مدارس بیشتر توسعه آموزش و در نهایت ورود تدریجی زنان به دانشگاه‌ها و عرصه‌های علمی در دهه‌های آتی هموار ساخت. آموزش از ابزاری ممنوعه به ابزاری اساسی برای صورتبندی زن مدرن ایرانی تبدیل شد.

هسته مرکزی گفتمان این نشریه لزوم فراگیر شدن تعلیم و تربیت در میان زنان بود؛ مقوله‌ای که فراتر از یک حق فردی به عنوان زیربنای تحول اجتماعی و ارتقاء اخلاقیات جمعی دیده می‌شد. این مجله با طرح مباحثی چون تأسیس مدارس دخترانه و پرداختن به پیامدهای فقدان آموزش به چالش کشیدن وضعیت نامساوی زنان در دسترسی به دانش را هدف قرار داده بود. در دورانی که نوگرایی و سنت‌گرایی در تقابلی آشکار بودند موافقان آموزش زنان آن را نماد پیشرفت و مدرنیزاسیون می‌دانستند در حالی که مخالفان این روند را به مثابه بی‌قانونی و تخطی از عرف قلمداد می‌کردند. نامه بانوان در این کشاکش فکری با تأکید بر نقش بی‌بدیل مادران در تربیت نسلی متعهد و جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی نظیر دزدی و خیانت نشان می‌داد که آموزش زنان نه تنها به ارتقای فردی آن‌ها می‌انجامد بلکه سعادت عمومی جامعه را تضمین خواهد کرد و اساس هر انقلاب اجتماعی ریشه در تربیت زنان دارد. نامه بانوان برای اثبات ضرورت آموزش زنان نگاهی تطبیقی به وضعیت جهانی داشت و با مقایسه شرایط تعلیم و تربیت در اروپا و آسیا به‌ویژه ژاپن به عنوان استثنای پیشرو عقب‌ماندگی ایران و دیگر کشورهای شرقی را در این زمینه آشکار می‌ساخت. تحلیل سطح تفسیری گفتمان (بر اساس فرکلاف) نشان می‌دهد که نامه بانوان با بازتعریف مفهوم زمان، به‌طور ضمنی ساختار قدرت را تغییر می‌دهد. گذشته به‌عنوان زمان جهل و تاریکی و آینده به‌عنوان دوران آگاهی و مشارکت ترسیم می‌شود. در شماره پنجم با اشاره به ژاپن به‌عنوان نمونه‌ای از کشوری که «با تربیت زنان خود به کمال رسیده» نشان داده می‌شود که آینده متعلق به جوامعی است که زنان را آموزش دهند (نامه بانوان، شماره ۵، دوشنبه ۱۹ مهر ۱۳۹۹: ۱-۵). در این چارچوب زن ایده‌آل کسی است که از گذشته فاصله می‌گیرد و خود را در راستای آینده ملی قرار می‌دهد. این راهبرد زن را از یک موجود سنت‌محور به یک کنشگر تاریخی تبدیل می‌کند. شادی و شعف حاصل از گسترش مدارس دخترانه در تهران و افزایش شمار دانش‌آموزان به پنج هزار نفر نشانه‌ای از بیداری خاوران ایرانی بود که زنجیرهای قرن‌ها سستی و بی‌حالی را می‌شکستند. این نشریه حتی به الگوهای آموزشی رادیکال‌تری نظیر مبارزه با بی‌سوادی در روسیه بلشویکی اشاره می‌کرد تا فوریت و اهمیت این مسئله را بیش از پیش گوشزد نماید (نامه بانوان، شماره ۱، جمعه ۱ مرداد ۱۳۹۹: ۵). از این رو نامه بانوان با انتشار مقالات و نامه‌های رسیده از زنان ایرانی به تریبونی برای بیان محرومیت‌ها و گله‌مندی‌ها از وضعیت موجود تبدیل شده بود؛ جایی که زنان از صرف عمر گرانبه‌ای خود در کارهای بیهوده نظیر جادو و رمالی به دلیل عدم دسترسی به فرصت‌های تعلیم و تعلم ابراز تاسف می‌کردند و خواستار گشوده شدن افق‌های جدید برای رشد و شکوفایی استعدادهایشان بودند (نامه بانوان، شماره ۲، دوشنبه ۲۵ مرداد ۱۳۹۹: ۴) به این ترتیب نامه بانوان با هوشمندی نقش‌های سنتی زن را با نیازهای نوین جامعه و دولت پیوند زد و از مفهوم کدبانو یک معلم و مربی ملی ساخت. این مساله به این نشریه کمک کرد تا ضمن اجتناب از تقابل مستقیم با گفتمان‌های سنتی اهداف بلندپروازانه خود را برای ارتقای جایگاه زن در جامعه پیگیری کند و بذر تغییرات عمیق‌تری را در ذهنیت عمومی بکارد. در نگاه نامه بانوان رکن اساسی و سنگ بنای زن ایده‌آل علم‌آموزی و تربیت نوین بود. نشریه به کرات بر این نکته تأکید می‌کرد که بدون

دانش و آگاهی نه زن می‌تواند نقش مادری خود را به درستی ایفا کند و نه جامعه به سمت پیشرفت حرکت خواهد کرد. این تاکید بر آموزش ریشه در بینش مدرنیستی داشت که توسعه کشور را در گرو دانش‌اندوزی و آگاهی همگانی از جمله زنان می‌دید. سرمقاله شماره اول نامه بانوان با عنوان وجوب تعلیم نسوان به روشنی این ضرورت را بیان می‌کند (نامه بانوان، شماره ۱، جمعه ۱ مرداد ۱۳۹۹: ۲) دلایل نامه بانوان برای ترویج علم‌آموزی زنان عمدتاً در راستای منافع ملی و خانوادگی تعریف می‌شد و نه لزوماً آزادی فردی زنان. آموزش زن به منظور تربیت بهتر فرزندان ارتقاء بهداشت خانواده و توانمندسازی زن برای مدیریت بهتر امور منزل از جمله استدلال‌های اصلی بود. در مقاله اهمیت نسوان در هیئت جامعه اشاره شده: مادر که خود تربیت نشده باشد چگونه می‌تواند اولاد خوب تربیت کند؟ (نامه بانوان، شماره ۹، ۲۵ بهمن ۱۳۹۹: ۱). نوع علم‌آموزی مورد نظر نامه بانوان نیز فراتر از سواد خواندن و نوشتن صرف بود. این نشریه زنان را به یادگیری علوم و معارف به ویژه علمی که به بهبود زندگی روزمره و تربیت فرزندان کمک می‌کرد تشویق می‌کرد. این شامل بهداشت پزشکی روانشناسی کودک در حد ابتدایی آن زمان و حتی برخی دروس اجتماعی می‌شد. هدف این بود که زن از یک موجود ناآگاه و خرافی به موجودی منطقی و آگاه تبدیل شود که بتواند تصمیمات درستی برای خانواده و خود بگیرد. با این حال نشریه نامه بانوان در ترویج آموزش زنان با چالش‌ها و مقاومت‌های فراوانی روبرو بود. بسیاری از سنت‌گرایان علم‌آموزی زنان را خطری برای اخلاق عفت و جایگاه سنتی خانواده می‌دانستند. نامه بانوان با آگاهی از این مقاومت‌ها تلاش می‌کرد تا با لحنی محتاطانه و با استناد به مبانی دینی و ملی ضرورت آموزش را توجیه کند. برای مثال در مقاله زن مسلمان هرچند به اهمیت سواد اشاره می‌شود اما همواره بر حفظ ارزش‌های اسلامی و عفت تأکید می‌گردد که نشان‌دهنده تلاش برای ایجاد تعادل میان تجدد و سنت است. یکی از مهم‌ترین سازوکارهای گفتمانی در نامه بانوان دوقطبی‌سازی معنایی است که بین «بیداری و جهل»، «نور و تاریکی»، و «آینده و گذشته» ایجاد می‌شود. این دوقطبی‌ها تنها برای بیان تفاوت نیستند بلکه به‌عنوان ابزاری ایدئولوژیک عمل می‌کنند که مخاطب را از «تاریکی جهل» به سوی «نور دانش» سوق می‌دهند. به‌طور خاص در شماره دهم این نشریه، جهل «دشمن حقیقی ملت اسلام» خوانده شده و «ریشه تمام بیماری‌های جامعه» دانسته می‌شود (نامه بانوان، شماره ۱۰، جمعه ۲۸ اسفند ۱۳۹۹: ۲). در نهایت علم‌آموزی و تربیت نوین نه تنها به عنوان یک ویژگی بلکه به عنوان یک وظیفه اساسی برای زن ایده‌آل در نامه بانوان مطرح شد. این سنگ بنا راه را برای تغییرات بعدی در نقش‌ها و هویت زنان هموار کرد و بستری برای ظهور زنانی فراهم آورد که دیگر صرفاً منتظر تعیین تکلیف از سوی گفتمان‌های دولتی و سنتی نبودند بلکه خود نیز خواهان نقشی فعال‌تر در ساختن آینده‌ای متفاوت برای خود و کشورشان بودند.

4.2. فراتر از اندرونی: ترویج حضور اجتماعی و چالش با هنجارهای سنتی

یکی از رادیکال‌ترین و بحث‌برانگیزترین اهداف نامه بانوان به چالش کشیدن مرزهای نامرئی و فیزیکی اندرونی بود که زنان را از قرن‌ها پیش در آن محبوس ساخته بود. نشریه به وضوح بر این باور بود که محدود کردن زن به فضای خانه و محرومیت او از حضور در اجتماع نه تنها به ضرر خود زن است بلکه مانعی جدی در مسیر پیشرفت و اعتلای کشور محسوب می‌شود (ساناساریان ۱۳۸۴: ۷۲). این رویکرد زن را از یک موجود اندرونی به عاملی اجتماعی تبدیل می‌کرد که می‌توانست در عرصه‌های عمومی نیز حضور و تأثیر داشته باشد. ترویج حضور اجتماعی در نامه بانوان تنها به معنای خروج فیزیکی زنان از خانه نبود بلکه به معنای حضور فکری و فرهنگی آنان در جامعه نیز بود. این نشریه با چاپ مقالات تحلیلی اخبار و گزارش‌ها زنان را تشویق می‌کرد تا در جریان مسائل روز جامعه و جهان قرار گیرند بینش سیاسی و اجتماعی پیدا کنند و نسبت به وقایع اطراف خود بی‌تفاوت نباشند. این گام به زنان قدرت می‌داد تا به جای صرفاً دیدن جامعه از پس پرده‌ها اندیشیدن و تأثیر گذاشتن بر آن را نیز آغاز کنند. نامه بانوان به طور فعال به ترویج و معرفی انجمن‌ها و تشکل‌های زنان

می‌پرداخت. این انجمن‌ها که پس از مشروطه شکل گرفته بودند فضاهایی برای گردهمایی زنان تبادل نظر آموزش و فعالیت‌های جمعی فراهم می‌آوردند. نشریه با معرفی این مجامع و برجسته کردن اهداف آن‌ها زنان را به پیوستن به این گروه‌ها تشویق می‌کرد (آفاری ۱۳۷۷: ۸۸). این حرکت به زنان امکان می‌داد تا از انزوای فردی خارج شده و قدرت سازماندهی و کنشگری جمعی را تجربه کنند. نامه بانوان به طور مستقیم به ترویج کار کردن زنان در بیرون از خانه به شکل مدرن و گسترده آن پرداخت. اما با تأکید بر آموزش مهارت‌هایی مانند خیاطی آشپزی (به شیوه مدرن) و بهداشت در واقع بستری را برای توانمندسازی زنان جهت کسب درآمد مستقل هرچند در چهارچوب‌های محدودتر فراهم می‌آورد (پایدار ۱۳۷۵: ۸۱). این نشریه به زنان یاد می‌داد که می‌توانند از طریق مهارت‌های خود منبع درآمدی برای خانواده باشند و به استقلال اقتصادی نسبی دست یابند.

بخش مهمی از ترویج حضور اجتماعی زنان در نامه بانوان به حوزه بهداشت عمومی و مراقبت از سلامت جامعه مربوط می‌شد. نشریه با انتشار مقالاتی در مورد بهداشت فردی بهداشت محیط و مراقبت از کودکان به زنان نقش جدیدی در ارتقاء سطح سلامت عمومی جامعه اعطا می‌کرد. این مسئولیت از اندرونی فراتر می‌رفت و زنان را به عنوان حافظان سلامت عمومی در سطح محله و شهر معرفی می‌کرد (بهشتی سرشت و پرویش، ۱۳۹۴: ۳۴۰). اگرچه به صورت مستقیم و دائمی به این مسائل نمی‌پرداخت اما رویکرد کلی نامه بانوان به آموزش و توانمندسازی زنان به طور ضمنی هنجارهای سنتی مانند ازدواج زودهنگام و تعدد زوجات را به چالش می‌کشید. با بالا رفتن سطح آگاهی و تحصیلات زنان انتظار می‌رفت که آن‌ها خواستار انتخاب‌های آگاهانه‌تر در زندگی شخصی خود باشند و برای حقوق فردی و خانوادگی خود بیشتر ایستادگی کنند (آفاری ۱۳۷۷: ۹۲). نامه بانوان اگرچه نشریه‌ای برای زنان بود اما به طور ضمنی مردان جامعه را نیز مخاطب قرار می‌داد. هدف تغییر نگرش مردان نسبت به زنان و پذیرش حضور و مشارکت آن‌ها در جامعه بود. نشریه با ارائه دلایل منطقی و ملی‌گرایانه برای توانمندسازی زنان سعی داشت تا حمایت مردان روشن‌فکر را جلب کرده و مقاومت آن‌ها را در برابر تغییرات کاهش دهد (ساناساریان ۱۳۸۴: ۷۴). این تلاش بخشی از چالش با هنجارهای سنتی مردسالارانه بود.

ترویج حضور اجتماعی توسط نامه بانوان به پایه‌ریزی مفهوم شهروند زن در اذهان عمومی کمک شایانی کرد. این نشریه زن را از موجودی صرفاً وابسته به خانواده به یک عضو فعال و مسئولیت‌پذیر در شهر و ملت ارتقاء داد. این تغییر در گفتمان اگرچه در زمان خود با مقاومت‌های بسیاری روبرو شد اما بذر مفهوم زن به عنوان یک کنشگر اجتماعی و سیاسی را کاشت و راه را برای جنبش‌های بعدی زنان و مطالبات گسترده‌تر آنان در طول تاریخ معاصر ایران هموار ساخت. ماهیت این مشارکت اولیه در قلمرو عمومی نه بر اساس حقوق برابر سیاسی یا شغلی بلکه بیشتر به عنوان امتدادی از نقش‌های مادری و تربیتی زن تعریف می‌شد. نامه بانوان تلاش می‌کرد نشان دهد که برای ایفای مؤثر نقش مادر ملت و مربی نسل آینده زن نیاز دارد تا در برخی از فعالیت‌های عمومی نیز حضور یابد (پایدار، ۱۳۷۹: ۸۵). این حضور عمدتاً شامل عرصه‌هایی چون آموزش و پرورش به عنوان معلم یا بانی مدرسه بهداشت عمومی (آموزش بهداشت به دیگر زنان) و فعالیت‌های خیریه می‌شد. این رویکرد به زن فرصت می‌داد تا بدون آنکه مستقیماً با هنجارهای سنتی تقابل کند پای خود را به جامعه باز کند و مشروعیت اجتماعی لازم را کسب نماید.

4.3. الگوهای جهانی و بومی: بازنمایی زنان پیشرو در نشریه نامه بانوان

نشریه نامه بانوان با درک عمیق از اهمیت الگوسازی در فرآیند تحول اجتماعی به بازنمایی هدفمند زنان پیشرو از دو حوزه جهانی و بومی پرداخت. در جامعه‌ای که زنان سال‌ها در انزوا و بی‌خبری از دنیای بیرون به سر برده بودند و الگوهای معدودی جز شخصیت‌های تاریخی-مذهبی که غالباً با تفاسیر سنتی همراه بودند) در دسترس نداشتند معرفی زنان موفق و تأثیرگذار می‌توانست الهام‌بخش باشد

و افق‌های جدیدی را در برابر چشمان زنان ایرانی بگشاید (پایدار، ۱۳۷۹: ۸۸) این استراتژی به زنان نشان می‌داد که دستیابی به جایگاه‌های بالاتر و نقش‌های فعال‌تر امری ممکن و قابل تحقق است. نامه بانوان به طور خاص به معرفی زنان برجسته اروپایی و آمریکایی اعم از دانشمندان نویسندگان فعالان اجتماعی پزشکان و حتی سیاستمداران می‌پرداخت. این زنان که در جوامع خود به دستاوردهای مهمی رسیده بودند به عنوان نمادهای زن مدرن و پیشرو معرفی می‌شدند. هدف از این بازنمایی ارائه تصاویری از زندگی زنانی بود که محدود به اندرونی نبودند تحصیل کرده بودند در عرصه‌های عمومی فعال بودند و به استقلال فکری و گاه اقتصادی دست یافته بودند. این الگوها ذهنیتی از امکان‌پذیری را در زنان ایرانی ایجاد می‌کرد (آفاری، ۱۳۷۷: ۱۱۰)

در معرفی زنان جهانی نامه بانوان همواره بر جنبه آموزش و سواد آنان تأکید ویژه‌ای داشت. این نشریه نشان می‌داد که چگونه تحصیلات عالی و کسب دانش این زنان را قادر ساخته تا از قیدوبندهای سنتی رها شده و به موقعیت‌های رفیعی دست یابند. این تأکید بار دیگر بر اهمیت محوری آموزش به عنوان پایه و اساس هرگونه پیشرفت و تحول در زندگی زنان صحه می‌گذاشت و زنان ایرانی را به سمت کسب علم سوق می‌داد (بهشتی سرشت و پرویش، ۱۳۹۴: ۳۳۹-۳۳۸). نشریه به انعکاس فعالیت‌ها و مبارزات زنان در سایر کشورها برای کسب حقوق خود از جمله حق رأی و تحصیل می‌پرداخت. این اخبار نه تنها اطلاعاتی از جنبش‌های جهانی زنان را به ایران می‌آورد بلکه حس همبستگی و امیدواری را در میان زنان ایرانی تقویت می‌کرد. زنان درمی‌یافتند که مشکلاتی که با آن روبرو هستند جهانی است و زنان در اقصی نقاط دنیا نیز برای رهایی از محدودیت‌ها در حال مبارزه هستند (ساناساریان ۱۳۸۴: ۷۰). این امر به آن‌ها قدرت روحی می‌داد تا در مسیر خود ثابت‌قدم بمانند.

نامه بانوان در کنار معرفی الگوهای جهانی به بازنمایی زنان بومی و ملی نیز توجه داشت. این زنان اغلب شامل کنشگران جنبش مشروطه مؤسسان مدارس دخترانه نویسندگان و شاعرانی بودند که با قلم خود به ترویج آزادی و آگاهی زنان می‌پرداختند. معرفی این زنان ایرانی به مخاطبان نشان می‌داد که تغییر از همین خاک و توسط زنان خودشان نیز امکان‌پذیر است و نیازی به چشم دوختن صرف به غرب نیست (بامداد ۱۳۴۸: ۴۵). خود شهناز آزاد سردبیر نشریه به عنوان یک الگوی زنده و پویا از زن مدرن ایرانی عمل می‌کرد. او به عنوان دختر بنیانگذار آموزش نوین در ایران (میرزا حسن رشیدیه) خود تحصیل کرده بود توانایی اداره یک نشریه را داشت و جسارت لازم برای طرح مباحث چالش‌برانگیز را از خود نشان می‌داد. حضور او در رأس نامه بانوان به زنان نشان می‌داد که می‌توانند از چارچوب‌های سنتی خارج شده و در عرصه‌های فکری و رسانه‌ای نیز پیشرو باشند. در بازنمایی این زنان پیشرو نامه بانوان بر فضایل و ویژگی‌هایی تأکید می‌کرد که با مفهوم سنتی زن اندرونی در تضاد بود. این فضایل شامل استقلال فکری اراده قوی توانایی حل مسئله شجاعت در بیان عقاید دانش‌اندوزی و مشارکت فعال در جامعه می‌شد (پایدار ۱۳۷۹: ۸۹). این ویژگی‌ها به مخاطبان نشان می‌داد که زن ایده‌آل دیگر صرفاً موجودی مطیع و خانه‌دار نیست بلکه فردی با اراده و توانایی تأثیرگذاری است. این الگوها به تدریج مفهوم قهرمان زنانه را در اذهان عمومی تغییر می‌دادند. قهرمان دیگر صرفاً شخصیتی اسطوره‌ای یا مذهبی با کارکردهای نمادین نبود بلکه می‌توانست زنی تحصیل کرده از همین کوچه و بازار یا یک فعال اجتماعی در گوشه دیگری از جهان باشد که با شجاعت و دانش خود مسیرهای جدیدی را گشوده بود. این تغییر زنان را به این باور سوق می‌داد که خود نیز می‌توانند در زندگی خویش و جامعه‌شان نقش‌آفرین باشند.

بازنمایی این الگوها حس همبستگی و امید به تغییر را در میان زنان ایرانی تقویت می‌کرد. آن‌ها درمی‌یافتند که تنها نیستند و زنان دیگری در جهان و حتی در کشور خودشان برای آزادی و پیشرفت تلاش می‌کنند. این حس همبستگی به زنان نیروی لازم برای ادامه مبارزه با محدودیت‌ها و پیگیری مطالبات خود را می‌داد (ساناساریان ۱۳۸۴: ۷۸)

4.4. سلامت جسم و روان: بُعد مغفول زن ایده‌آل در گفتمان‌های پیشین

یکی از ابعاد نوین و کمتر پرداخته‌شده به زن ایده‌آل در گفتمان‌های پیشین موضوع سلامت جسم و روان بود که نامه بانوان به آن توجه ویژه‌ای نشان داد. در گفتمان سنتی جسم زن عمدتاً به عنوان ابزاری برای تولید مثل و نیروی کار خانگی در نظر گرفته می‌شد و به سلامت و بهداشت او به عنوان یک فرد کمتر توجه می‌شد. نامه بانوان اما تلاش کرد تا این بعد را برجسته کند و آن را جزئی جدایی‌ناپذیر از زن ایده‌آل معرفی نماید. نشریه نامه بانوان اهمیت بهداشت عمومی و فردی زنان را به شدت مورد تأکید قرار می‌داد. مقالاتی در مورد نظافت تغذیه صحیح مراقبت‌های دوران بارداری و زایمان و بهداشت کودکان در این نشریه منتشر می‌شدند. این تمرکز بر بهداشت با هدف بهبود سلامت خانواده و کاهش مرگ‌ومیر نوزادان و مادران صورت می‌گرفت که خود به طور مستقیم با پروژه ملت‌سازی و افزایش جمعیت سالم و کارآمد مرتبط بود. فراتر از بهداشت جسمانی نامه بانوان به طور ضمنی به سلامت روان و رفاه روحی زنان نیز توجه داشت. (نامه بانوان، شماره ۴، دوشنبه ۲۷ سنبله ۱۳۹۹ ص ۱) اگرچه اصطلاح سلامت روان به معنای امروزی رائج نبود اما مقالاتی که به دغدغه‌های زنان مشکلات زندگی زن‌اشویی و نیاز به آسایش روحی می‌پرداختند نشان‌دهنده توجه به این بعد مغفول بود. برای مثال مطالبی که به لزوم سواد و آگاهی برای بیداری و رهایی از جهالت اشاره می‌کنند به نوعی به رهایی از بار روانی ناشی از ناآگاهی و خرافات نیز تلویحاً اشاره دارند. حاشیه‌رانی در نامه بانوان به دو شکل صریح و ضمنی رخ می‌دهد. از یک سو، نظرات مخالفان آموزش زنان مانند کسانی که آموزش را موجب «فساد اخلاقی» می‌دانستند یا به کلی نادیده گرفته می‌شوند یا به صورت طعنه‌آمیز به عنوان باورهای «عوام‌پسند» و «خرافی» ترسیم می‌گردند. در شماره دوم یکی از نامه‌های دریافتی از خوانندگان اشاره می‌کند که «جهل و رمالی چهارصد ساله ما را از این خواب غفلت بیدار نکرده است» و از آموزش به عنوان تنها راه نجات یاد می‌کند (نامه بانوان، شماره ۲، دوشنبه ۲۵ مرداد ۱۳۹۹: ۴). این کار نه تنها آن‌ها را از دیالوگ گفتمانی حذف می‌کند بلکه خواننده را از هم‌سویی با این دیدگاه‌ها باز می‌دارد. بازنمایی بدن زن نیز در این نشریه دگرگون شده است. در حالی که گفتمان سنتی بدن زن را در قالب «تولیدمثل» یا «منبع آبرو» تعریف می‌کرد نامه بانوان بدن را به عنوان حامل «سلامت جسمی و روانی» و ابزاری برای «خدمت به وطن» بازنمایی می‌کند. در شماره چهار با تأکید بر «نظافت و تغذیه صحیح» و «مراقبت‌های دوران بارداری» بدن زن دیگر صرفاً ابزار تولیدمثل نیست بلکه حامل سلامت نسل آینده است (نامه بانوان، شماره ۴، دوشنبه ۲۷ سنبله ۱۳۹۹: ۱). این تغییر، نوعی تغییر در رژیم نگاه است که بدن زن دیگر برای نگاه مردسالارانه بلکه برای سلامت جامعه مهم است.

توجه به سلامت جسم و روان زن ایده‌آل در واقع بُعدی پیشرو در گفتمان نامه بانوان بود که آن را از بسیاری از گفتمان‌های سنتی و حتی برخی گفتمان‌های تجددگرایی صرفاً ابزارگرا متمایز می‌کرد. این رویکرد نه تنها به زنان امکان می‌داد تا با بدنی سالم‌تر و ذهنی آگاه‌تر به امور خود و خانواده بپردازند بلکه گامی کوچک اما مهم در جهت به رسمیت شناختن کرامت انسانی و حقوق فردی آنان در یک بستر اجتماعی و سیاسی متحول بود. این در حالی است که گفتمان سنتی در ایران اواخر قاجار حضور زن را در قلمرو عمومی به شدت محدود می‌کرد و خانه را تنها عرصه فعالیت و هویت او می‌دانست. این نگاه زن را از هرگونه کنشگری اجتماعی سیاسی یا حتی فرهنگی در خارج از محیط خانواده بازمی‌داشت و هرگونه تلاش برای خروج از این حیطه را بر خلاف عفت و جایگاه زن می‌دانست.

4.5. زبان کاوی بازنمایی: واژگان و استعاره‌ها در ترسیم زن مطلوب

تحلیل گفتمانی نامه بانوان نشان می‌دهد که این نشریه با استفاده آگاهانه از واژگان استعاره‌ها و ساختارهای زبانی خاص در پی بازنمایی و تثبیت تصویری نوین از زن ایده‌آل بود. زبان در اینجا صرفاً ابزاری برای انتقال معنا نبود بلکه خود بخش مهمی از فرآیند ساخت

واقعیت اجتماعی و شکل‌دهی به ادراکات مخاطبان از زن مطلوب محسوب می‌شد. این انتخاب‌های زبانی هویت‌های جدیدی را برای زنان خلق کرده و به تدریج جایگزین تصورات کهن می‌شدند.

یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های زبانی نامه بانوان استفاده مکرر از واژگان و ترکیباتی بود که بر آگاهی آموزش‌پذیری و نقش تربیتی زن تأکید می‌کردند. کلماتی چون تعلیم تربیت سواد بیداری آگاهی هوشیاری و دانش به وفور در توصیف زن مطلوب به کار می‌رفتند. در مقابل واژگانی مانند جهالت خرافات تاریکی و خواب غفلت برای توصیف وضعیت نامطلوب زنان یا جامعه استفاده می‌شدند که با ایجاد یک دوقطبی معنایی ضرورت حرکت به سوی ایده‌آل جدید را برجسته می‌ساختند. مقاله جهالت دشمن حقیقی ملت اسلام نمونه بارزی از این تضاد گفتمانی است که جهالت را ریشه تمام بیماری‌های جامعه و عقب‌ماندگی ایران معرفی می‌کند. تحلیل گفتمانی نشان می‌دهد که نامه بانوان به‌طور هوشمندانه‌ای از ترکیب گفتمان‌ها استفاده می‌کند: گفتمان ملی‌گرایی، گفتمان مدرنیته و گفتمان اسلامی اصلاح‌طلبانه را با هم تلفیق می‌کند. در شماره دهم، با وجود تأکید بر سواد، همواره بر «حفظ ارزش‌های اسلامی و عفت» نیز تأکید شده است که نشان‌دهنده تلاش برای ایجاد تعادل میان تجدد و سنت است (نامه بانوان، شماره ۱۰، جمعه ۲۸ اسفند ۱۳۹۹: ۶). این تلفیق امکان می‌دهد تا مفاهیم مدرن مانند آموزش با لباسی سنتی (مانند «تربیت مادری») پوشانده شوند و به این ترتیب، هم مشروعیت پیدا کنند و هم از مخالفت‌های شدید در امان بمانند.

(نامه بانوان، شماره ۱۰، جمعه ۲۸ اسفند ۱۳۹۹ ص ۲) استعاره‌ها نیز نقش مهمی در القای پیام‌های نامه بانوان ایفا می‌کردند. استعاره مادر ملت یا پرورش‌دهنده رجال وطن زن را به عنصری حیاتی در پروژه نوسازی ملی تبدیل می‌کرد. این استعاره نه تنها به نقش مادری زن قداست و اهمیت ملی می‌بخشید بلکه حضور او در قلمرو آموزش را نیز توجیه می‌کرد. در سرمقاله اهمیت نسوان در هیئت جامعه جامعه به مثابه یک هیئت یا موجود زنده توصیف می‌شود که زن و مرد اجزای آن هستند و خرابی هر یک موجب خلال حیات می‌شود. این استعاره ارگانیک بر وابستگی متقابل زن و مرد و نقش هر دو در سلامت و پیشرفت جامعه تأکید دارد. همچنین استفاده از استعاره‌هایی مانند روشنی نور چراغ در مقابل تاریکی جهالت ظلمت برای توصیف دانش و آگاهی زنان رایج بود. این استعاره‌ها به مخاطب القا می‌کردند که آموزش و بیداری زنان همانند نوری است که خرافات و ناآگاهی را از بین می‌برد و راه را برای پیشرفت روشن می‌کند. این نوع زبان‌پردازی علاوه بر اطلاع‌رسانی دارای یک کارکرد ترغیبی و ایدئولوژیک بود که هدفش تغییر نگرش‌ها و ارزش‌ها در جامعه نسبت به جایگاه و نقش زن بود. (نامه بانوان، شماره ۹، ۲۵ بهمن ۱۳۹۹ ص ۲)

عمر نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که نشریه نامه بانوان با بهره‌گیری از یک استراتژی گفتمانی تلفیق ظریف اصول مدرنیته با ارزش‌های ایرانی، و اجتناب از مصادمه مستقیم با گفتمان سنتی مفهوم زن ایده‌آل را در تقاطع گفتمان‌های سنتی و مدرن بازتعریف کرده است. در این بازتعریف زن دیگر صرفاً موجودی منفعل، خانه‌دار و مطیع نیست بلکه به عنوان مادر ملت، مربی نسل آینده و کنشگر آگاه اجتماعی بازنمایی می‌شود. نوآوری اصلی این پژوهش در تلفیق چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف با سنت غنی تاریخ ایده‌ها در مطالعات زنان ایران است؛ رویکردی که امکان واکاوی همزمان ساختارهای زبانی، دینامیک‌های قدرت و تحولات تاریخی مفهوم زن ایده‌آل را فراهم می‌آورد و بدین ترتیب پاسخی جامع‌تر به پرسش‌های مطالعات فرهنگی و تاریخی زنان فراهم می‌کند. با این حال این پژوهش با برخی محدودیت‌های روش‌شناختی و منبع‌محور همراه بوده است. محدودیت زمانی نشریه (تنها ۱۱ شماره در طول یک سال) گرچه از نظر کیفی غنی بوده اما مانع از رصد تکامل بلندمدت گفتمان زنان در این رسانه می‌شود. برای گسترش و تعمیق یافته‌های این پژوهش پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های آینده از سه مسیر اصلی پیروی شود: اول مقایسه گفتمانی نظام‌مند بین نامه بانوان و

زبان زنان با استفاده از سه سطحی بودن چارچوب فرکلاف تا تفاوت‌های استراتژیک و ایدئولوژیک دو نشریه آشکار شود؛ دوم مطالعه گفتمان زنان در دوران رضاشاه با همین چارچوب به‌ویژه با تمرکز بر نشریات زنانه تا امکان رصد تداوم یا شکست خطوط گفتمانی دوران قاجار فراهم گردد؛ و سوم ترجمه و تطبیق چارچوب‌های نظری بین‌المللی از جمله تحلیل گفتمان فمینیستی مثلاً نوشته‌های جودیت بتلر یا میشل فوکو در حوزه قدرت و بدنه بر مطالعات زنان در ایران‌شناسی تا گفت‌وگویی بین‌رشته‌ای و فراملی بین ایران‌شناسی و مطالعات جنسیت جهانی ایجاد شود.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

آبراهامیان، یرواند. (۱۳۷۷). ایران بین دو انقلاب. ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.

آدمیت، فریدون. (۱۳۴۰). فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت. تهران: انتشارات سخن.

آدمیت، فریدون. (۱۳۵۱). اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار. تهران: انتشارات خوارزمی.

آفاری، ژانت. (۱۳۷۷). انجمن‌های نیمه سری زنان در نهضت مشروطه. ترجمه جواد یوسفیان، تهران: نشر بانو.

آفاری، ژانت. (1379). انقلاب مشروطه ایران: ۱۹۰۶-۱۹۱۱. ترجمه رضا رضایی، تهران: نشر بیستون.

اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۶۷). روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه. به کوشش ایرج افشار، تهران: انتشارات امیرکبیر.

باستانی پاریزی، محمدابراهیم. (۱۳۴۷). تلاش آزادی. تهران: انتشارات علمی.

بامداد، بدرالملوک. (۱۳۴۸). زن ایرانی از انقلاب مشروطیت تا انقلاب سفید. تهران: انتشارات ابن سینا.

بهشتی سرشت، محسن و پرویش. (۱۳۹۴). «بررسی مطالبات اجتماعی و فرهنگی زنان در مطبوعات عصر قاجار (با تأکید بر نشریه نامه بانوان)». فصلنامه زن در فرهنگ و هنر، دوره ۴، ش ۳، صص ۳۲۷-۳۴۱.

پولاک، یاکوب ادوارد. (۱۳۶۸). سفرنامه پولاک: ایران و ایرانیان. ترجمه کیکاووس جهانگیری، تهران: انتشارات خوارزمی.

ساناساریان، الیز. (۱۳۸۴). جنبش حقوق زنان در ایران. ترجمه نوشین احمدی خراسانی، تهران: نشر اختران.

لمبتون، آن. ک. س. (۱۳۷۲). ایران عصر قاجار: ترجمه و گفتاری در باب ایران‌شناسی. ترجمه سیمین فصیحی، تهران: انتشارات جاودان خرد.

معیرالممالک، دوستعلی خان. (۱۳۶۱). یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه. تهران: نشر تاریخ ایران.

موریه، جیمز. (۱۳۸۶). حاجی بابای اصفهانی. ترجمه میرزا حبیب اصفهانی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

ناطق، هما. (۱۳۵۹). از ماست که بر ماست. تهران: انتشارات آگاه.

نامه بانوان، شماره ۱، جمعه ۱ مرداد ۱۲۹۹: ۱

نامه بانوان، شماره ۹، ۲۵ بهمن ۱۲۹۹: ۱

نامه بانوان، شماره ۱۱، دوشنبه ۲۲ فروردین ۱۳۰۰: ۱

نامه بانوان، شماره ۵، دوشنبه ۱۹ مهر ۱۲۹۹: ۵-۱

نامه بانوان، شماره ۲، دوشنبه ۲۵ مرداد ۱۲۹۹: ۴

نامه بانوان، شماره ۱۰، جمعه ۲۸ اسفند ۱۲۹۹: ۶

نامه بانوان، شماره ۴، دوشنبه ۲۷ شهریور ۱۲۹۹ ص ۱

Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.

Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.

reference

- Abrahamian, Ervand. (1999). *Iran Between Two Revolutions*. Translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fattahi. Tehran: Nashr-e Ney. [in Persian]
- Adamiyat, Fereydun. (1961). *Fekr-e Āzādi va Moqaddame-ye Nahzat-e Mashrūteyyat*. Tehran: Sokhan Publications. [in Persian]
- Adamiyat, Fereydun. (1972). *Andishe-ye Taraqqi va Hokumat-e Qānun dar Asr-e Sepahsālār*. Tehran: Khwarazmi Publications. [in Persian]
- Afarī, Janet. (1998). *Anjoman-hā-ye Nim-e Serri-ye Zanān dar Nahzat-e Mashrūteh*. Translated by Javad Yousefian. Tehran: Nashr-e Banu. [in Persian]
- Afarī, Janet. (2000). *Enqelāb-e Mashrūteh-ye Irān: 1906–1911*. Translated by Reza Rezaei. Tehran: Nashr-e Bistun. [in Persian]
- Bastānī Pārīzī, Mohammad Ebrahim. (1968). *Talāsh-e Āzādi*. Tehran: Elmī Publications. [in Persian]
- Bāmdād, Badr al-Molūk. (1969). *Zan-e Irāni az Enqelāb-e Mashrūteyyat tā Enqelāb-e Sefid*. Tehran: Ibn Sina Publications. [in Persian]
- Beheshti Sarshat, Mohsen, and Parviz. (2015). “Barrasi-ye Motālebāt-e Ejtemā’i va Farhangi-ye Zanān dar Matbu‘āt-e Asr-e Qājār (bā Takid bar Nashriyye-ye Nāmeḥ-ye Bānvān).” *Zan dar Farhang va Honar Quarterly*, 4(3), 327–341. [in Persian]
- E‘temād al-Saltāneh, Mohammad Hasan Khan. (1988). *Rūznāmeḥ-ye Khāterāt-e E‘temād al-Saltāneh*. Edited by Iraj Afshār. Tehran: Amir Kabir Publications. [in Persian]
- Lambton, Ann K. S. (1993). *Irān-e Asr-e Qājār: Tarjomeḥ va Goftāri dar Bāb-e Irānshenāsi*. Translated by Simin Fasīhī. Tehran: Jāvdān-e Kherad Publications. [in Persian]
- Ma‘īr al-Mamālek, Dust‘alī Khan. (1982). *Yāddāsh-t-hāyi az Zendegāni-ye Khusūsi-ye Nāser al-Dīn Shāh*. Tehran: Nashr-e Tārīkh-e Irān. [in Persian]
- Morier, James. (2007). *Hāji Bābā-ye Eṣfahāni*. Translated by Mirzā Habib Eṣfahāni. Tehran: Amir Kabir Publications. [in Persian]
- Nāṭeq, Homā. (1980). *Az Māst ke bar Māst*. Tehran: Āgāh Publications. [in Persian]
- Nāmeḥ-ye Bānvān, No. 1, Friday, 1 Mordād 1299, p. 1. [in Persian]
- Nāmeḥ-ye Bānvān, No. 2, Tuesday, 25 Mordād 1299, p. 4. [in Persian]
- Nāmeḥ-ye Bānvān, No. 4, Tuesday, 27 Shahrivar 1299, p. 1. [in Persian]
- Nāmeḥ-ye Bānvān, No. 5, Tuesday, 19 Mehr 1299, pp. 1–5. [in Persian]
- Nāmeḥ-ye Bānvān, No. 9, 25 Bahman 1299, p. 1. [in Persian]
- Nāmeḥ-ye Bānvān, No. 10, Friday, 28 Esfand 1299, p. 6. [in Persian]
- Nāmeḥ-ye Bānvān, No. 11, Tuesday, 22 Farvardin 1300, p. 1. [in Persian]
- Polāk, Jakob Eduard. (1989). *Safar-nāmeḥ-ye Polāk: Irān va Irāniān*. Translated by Keikawus Jahāndāri. Tehran: Khwarazmi Publications. [in Persian]
- Sanasarian, Eliz. (2005). *Jonbesh-e Hoquq-e Zanān dar Irān*. Translated by Noushin Ahmadi Khorasani. Tehran: Nashr-e Akhtaran. [in Persian]

- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.